

DOMÁCE PRÁCE A TAJOMSTVO HMOTY

Polemická poznámka o Heideggerovej filozofii

V dejinách filozofie, a to najmä vo fenomenológii, je ruka považovaná za jednu z najdôležitejších častí tela, bez ktorej by zmyslové vnímanie nebolo úplné či dokonalé. Fenomenologické úvahy vedú k záveru, že dotyk je základom akejkoľvek percepcie, teda vnímania – fenomenologické úvahy sa často venujú dotyku ruky (pohladenie, ukazovanie prstom). Ostatné zmysly sú sekundárne alebo odvodené od dotyku.¹ Dotyk by mal podľa filozofov zakladať zmyslovú skúsenosť ako takú preto, lebo nám ako jediný vie poskytnúť bezprostredný kontakt s okolím, s vecami. Toto filozofické presvedčenie nachádzame aj u Edmunda Husserla a u jeho pokračovateľov, ako je napríklad Maurice Merleau-Ponty, pre ktorého je telo a jeho schopnosť dotýkať sa základom akejkoľvek skúsenosti, a teda fenomenality. Spomedzi všetkých fenomenológov nemožno zabudnúť Martina Heideggera. V prvom období jeho tvorby, tj. v diele *Bytie a čas*, sa motív ruky objavuje v pojmoch „príručnosti“ (Zuhandenheit) a „výskytovosti“ (Vorhandenheit), pričom z jeho neskoršej tvorby sú pre nás zaujímavé texty ako *Čo znamená myslieť*, *Parmenides*, *Na ceste k reči*² a *Otázka techniky*.³

V *Bytí a čase* si Heidegger kladie za úlohu vykonať fenomenologickú analýzu sveta, pretože pobývanie vo svete (svetskosť) je tým, čo charakterizuje pobyt, ktorý je vždy *tu*, pričom platí, že súcna sa okolo neho nachádzajú tak, že sú Vorhandenes.⁴ To, že sú súcna Vorhandenes,

¹ J. Derrida, *Le Toucher*. Jean-Luc Nancy, Paris 2000, a tiež, *La main de Heidegger*, in: id., *Psyché. L'invention de l'autre*, II, Paris 2003, str. 415–453.

² V prípade týchto textov som pracovala s francúzskymi prekladmi Heideggera, ktoré sa líšia od slovenských a českých prekladov a niektoré texty ani nie sú preložené do slovenčiny či češtiny (napríklad *Parmenides* alebo *Na ceste k reči*), alebo chýbajú dodatky (napr. *Co znamená myslieť?*). M. Heidegger, *Qu'appelle-t-on penser?*, prel. A. Becker – G. Granel, Paris 2014; tiež, *Acheminement vers la parole*, prel. J. Beaufret, Paris 1976; tiež, *Parménide*, prel. T. Piel, Paris 2010.

³ Id., *Věda, technika a zamyšlení*, prel. J. Michálek, Praha 2004.

⁴ Tento výraz sa do češtiny prekladá ako „výskyt“, ale mňa zaujíma práve referencia na ruku, ktorá je v tomto nemeckom výraze obsiahnutá, a preto budem v tomto texte používať nemecký výraz „Vorhandenes“ – čo je Heideggerov novot-

znamená, že sa nachádzajú „pred rukou“, tj. sú ruke vždy potenciálne k dispozícii, aby ich mohla hocikedy uchopiť, ale aktuálne ich neucho- puje. Súčna môžu byť takisto nielen pred rukou, ale môžu byť aj príruč- né – *Zuhandenes*.⁵ Príručné sú také súčna, ktoré sú pobytu každodenne najbližšie a vyznačujú sa tým, že sa na niečo používajú. Blizkosť súčna, ktorá tvorí okolie pobytu, však nie je geometrickou vzdialenosťou, ale určuje sa prakticky – manipuláciou súcnom. Praktická skúsenosť, kto- rá je manipuláciou (narábanie ruky so súcnami), je podľa Heideggera základnou skúsenosťou. Táto Heideggerova definícia mení vzťah filo- zofie a každodennej, praktickej skúsenosti so svetom – už nie je viac pre filozofiu banálnou. Heidegger však vo svojom diele používa výlučne príklady práce, ktoré boli v tomto období vnímané ako typicky mužské, a nikde nespomína ženy a ich každodennú prácu. Heidegger teda píše o stolárovi v *Dodatku k prvej prednáške* z cyklu *Čo znamená myslieť?*,⁶ o oráčovi v *Otázke techniky*,⁷ o roľníkovi, o pestovaní hrozna, o budova- ní chrámov a o technickom inžinierstve v texte *Budovať, bývať, myslieť*.⁸ Keď sa začítame napríklad do posledného spomenutého textu, mohli by sme si ľahko myslieť, že Heidegger bol veľmi praktický muž a svoju chatu (ktorú niektoré interpretácie Heideggera romanticky ospevujú) si azda postavil vlastnoručne. Ved' odkiaľ by potom vzal inšpiráciu pre svoju definíciu sveta ako súčna, ktoré uchopujeme rukami? Keď sa však začítame do jeho biografie,⁹ dozvieme sa, že chatu si Heidegger postavil s cieľom uniknúť rodine a deťom, ktoré ho rušili pri práci, pričom nad stavbou chaty dozerala jeho žena Elfride. Na jednej spoločnej fotografii manželov vidíme, že Elfride Heidegger varí a Martin Heidegger pri nej sedí, pričom v tomto okamihu jeho ruky ostávajú smutne nečinné. Teda nielen, že Heideggerova rodina žila podľa „tradičnej“ deľby práce, ale

var, ktorý sa skladá z predložky vor (čo môžeme preložiť ako „pred“) a z odvode- niny slova „Hand“ (ruka).

⁵ Ďalší Heideggerov novotvar skladajúci sa z podstatného mena Hand a z pre- dložky zu, ktorú do slovenčiny prekladáme ako *k* alebo *pri*. Do češtiny sa toto slovo prekladá ako „príručnosť“ a ja budem teda používať jeho slovenský ekvivalent „príručnosť“.

⁶ M. Heidegger, *What is called thinking?*, prel. F. D. Wieck – J. G. Gray, New York – Evanston – London 1968, str. 15.

⁷ Týž, *The Question Concerning Technology and Other Essays*, prel. W. Lovitt, New York – London 1997, str. 55.

⁸ Týž, *Budovať, bývať, myslieť*, prel. M. Zervan, in: *Filozofia*, 5, 2002, str. 361–370.

⁹ A. Sharr, *Heidegger's Hut*, London – Cambridge 2006, str. 53–57.

podľa všetkého sa Heidegger nezaujímal ani len o typicky mužské ručné práce, ktoré vo svojich dielach tak idealisticky opisuje.

Fenomenologická analýza sveta sa podľa Heideggera musí začať analýzou *príručnosti* (Zuhandenheit), pretože práve táto analýza vie ako jediná byť základom pre uchopenie fenoménu sveta. Svet sa nemôže konštituovať inak, ako na základe analýzy *príručnosti*, pretože nemôže byť len nejakou sumou súcien, ale musí byť konštituovaný na základe bytia-vo-svete, ktorým je pobyť. Pobyť sa vždy už vzťahuje ku svetu, a to preto, lebo zaobstaráva svoju existenciu, a súcna, ktorými pobyť zaobstaráva svoju existenciu, sú užitočnými nástrojmi. Nástrojom je podľa Heideggera všetko, čo existuje na to, aby sa s tým niečo robilo – nástroj je u Heideggera charakterizovaný tým, že odkazuje na niečo iné. Nástroj v tomto zmysle teda nikdy neexistuje sám o sebe – príručné súcna podľa neho tvoria istý systém odkazov, ale nikdy nenadobúdajú svoju hodnotu samy od seba. Napríklad varecha slúži na miesenie cesta – a tak sa nám vždy javí iba ako nástroj na miešanie. Podľa skorého Heideggera takisto chlieb nemôže byť nejakým bytím, ktoré by sa mohlo javiť samo o sebe, a vždy sa nám javí iba ako slúžiaci na niečo, t.j. chlieb slúži výlučne na zahnanie hladu. Neskorý Heidegger by s tým problém nemal. Chlieb nemôže byť napríklad symbolom nekonečna, pretože ako nástroj vždy iba odkazuje na niečo iné v systéme odkazov. Je vždy iba sekundárny ako každý nástroj (za predpokladu, že nekonečno nemôže byť niečím sekundárnym, ako je nástroj). Z tohto vyplýva, že Heidegger teoreticky znižuje hodnotu predmetov nachádzajúcich sa v našej každodennej skúsenosti. Ich identita je určená iba pobyťom.

Podľa skorého Heideggera je každé príručné súcno dielom, ktoré sa vytvára v istom kontexte. Príručné súcno je tým, čo sa aktualizuje a produkuje vždy nanovo: raz slúži na niečo, potom na niečo iné. Príručné súcno je teda charakteristické tým, že slúži na vytvorenie niečo z niečoho iného. Napríklad múka je príručným súcnom, ktoré sa dá spolu s vodou vymiesiť, a slúži na výrobu chleba. Múka zasa vzniká zo zrna, zrno z rastliny, atď. Podľa skorého Heideggera je príroda takisto príručným súcnom.¹⁰ Prírodný materiál je teda tiež príručným súcnom, čo znamená, že príroda je rovnako sekundárna ako každý nástroj a vždy iba odkazuje na niečo iné, čo nie je ona sama. Pre Heideggera *Bytia a času*

¹⁰ Až na niekoľko ojedinelých poznámok, ako napríklad v § 15 *Bytia a času* je príroda odlišená od spôsobu bytia príručných a výskytových. Ide však o enigmaticú a ojedinelú poznámku. V § 22 zase Heidegger tvrdí, že slnko je príručným súcnom. Pozri M. Heidegger, *Bytí a čas*, prekl. J. Němec a kol., Praha 2018, str. 91 a 131.

napríklad kvas, ktorý slúži na výrobu chleba, nikdy nemôže byť matériou, ktorá by mohla nadobúdať význam sama o sebe, a už vôbec nemôže byť pre človeka čímisi neuchopiteľným, hmotou, ktorá by mu unikala. Podľa Heideggera je teda príručnosť „ontologicko-kategoriálny určení jsoucná jak je o sobě“.¹¹ To znamená, že všetko, čo okrem človeka je, je uchopiteľné rukou, a tým je to redukované buď na nástroj, alebo na to, čo sa vyskytuje po ruke. Uchopiteľnosť súcien určuje tieto súcna v ich bytí o sebe. Heidegger dokonca zachádza tak ďaleko, že tvrdí, že príručné súcno v sebe priamo obsahuje odkaz na ľudskú ruku. Príručne súcno je tak určované ľudským telom a nemá nič samo o sebe, čo znamená, že skorý Heidegger poníma súcno ako určené pobytom a zdá sa, že zabúda na tajomstvo, ktoré by dané súcno mohlo mať (v neskoršej tvorbe mu venuje väčšiu pozornosť).

V seminári z roku 1929–1930 *Základné pojmy metafyziky* Heidegger tvrdí, že *pobytu* je súcno dané tak, ako je o sebe.¹² Každodenné vzťahy so súcnom (v rámci *Zuhandenheit*) nepatria do fenomenológie,¹³ lebo nie sú fundamentálnymi vzťahmi, hoci Heidegger pripúšťa, že fundamentálne vzťahy z nich vychádzajú. Zároveň však tvrdí, že fundamentálne vzťahy nie sú na každodennosti závislé.¹⁴ Možno konštatovať, že Heidegger zaujíma protirečivú pozíciu ku každodennosti – neodpovedá jasne na otázku, či je každodennosť základom bytia, alebo nie. Možno z toho tiež odvodíť, že Heidegger nechce situovať bytie v banalite každodennej skúsenosti a chce, aby predsa len bolo záležitosťou niečoho vznešenejšieho ako Bytie.

Azda preto potom tvrdí, že práca s nástrojmi nie je nejakým mechanickým nasledovaním istých inštrukcií,¹⁵ ale produkciou diela pomocou ruky. To, čo sa vyrába ako ručná práca, je robené na mieru, a to znamená, že každé príručné súcno v sebe obsahuje odkaz na telo človeka, ktorý je jeho nositeľom, alebo používateľom. Keď niekomu niečo štrikujeme, naša ručná práca odkazuje na konkrétne telo budúceho používateľa, pre ktorého je ručná práca určená. Používateľ je tak spoluprítomný pri výro-

¹¹ Tamt., str. 94.

¹² Tých, *Les concepts fondamentaux de la métaphysique*, prel. D. Panis, Paris 1992, str. 405. Ďalej v texte ale zase tvrdí, že podstata sveta sa nevyčerpáva v tejto danosti. Toto tvrdenie ostáva v danom kontexte dosť enigmatické.

¹³ To isté tvrdí v *Bytí a čase*. Pozri M. Heidegger, *Bytí a čas*, str. 86. Tvrdí, že ontické vzťahy (*Zuhandenheit* a *Vorhandenheit*) nekonštituuju fenomén sveta.

¹⁴ Tých, *Les concepts fondamentaux de la métaphysique*, str. 400.

¹⁵ Tých, *Bytí a čas*, § 15.

be ručnej práce. V masovej výrobe sa tento odkaz nestráca, avšak s tým rozdielom, že neodkazuje na konkrétneho nositeľa, ale na miery priemerného človeka, pretože konkrétny používateľ diela nie je prítomný.

V neskoršej Heideggerovej tvorbe sa postoj k súcnu výrazne mení. Myslenie je aj v jeho neskoršej tvorbe definované ako možnosť klásť si otázky. Ruka však začína zohrávať výraznejšiu rolu. Myslenie je tu Heideggerom vymedzené ako ručná práca.¹⁶ Ručná práca je tu poňatá ako *τεχνή*, čo môžeme preložiť aj ako „technika“, aj ako „umenie“. Táto viacvýznamovosť umožňuje Heideggerovi uvažovať o rôznych rovinách tohto slova: o modernej technike, o technológii, o umení, o remesle a o zručnosti. Moderná technika a technológia majú podľa neho rovnaký pôvod ako básnické umenie, *ποίησις*. Obe pochádzajú z rovnakého základu, ktorým je *τεχνή*. V *τεχνή* ide o produkciu (o výrobu), pričom jej najautentickejšou formou je *ποίησις*. Podľa Heideggera niečo tvoríme vtedy, keď odkrývame a odhaľujeme to, čo bolo predtým skryté. Heidegger tu používa grécke slovo *ἀλήθεια* čo znamená aj „pravda“. Tvorba je teda podľa Heideggera odkrývaním tajomstva hmoty a hľadaním pravdy, osvetľovaním pravdy.

V texte *La main de Heidegger* Derrida poukazuje na to, že v neskoršom Heideggerovom myslení sa ľudská ruka ukazuje byť výnimočná tým, že odhaľuje to, čo bolo skryté, t.j. odhaľuje pravdu. Pohyb ruky Heidegger už nechápe len ako niečo všedné a späť so súcnom. Práve vďaka ruke sa človek explicitne stáva jediným tvorom, ktorý dokáže myslieť (klásť si otázky a teda filozofovať), a táto myšlienka podľa Derridu definuje tradíciu západnej filozofie ako celku. Heidegger tvrdí, že myslenie vyžaduje ľudskú ruku, a ruka naopak podnecuje k mysleniu. Z toho vyplýva, že ruka musí byť nevyhnutne odlišená od zbytku tela a žiadna iná časť tela sa jej nemôže rovnať ani sa s ňou porovnávať. Ruka podľa Heideggera nemôže byť ponímaná ako biologická entita či ako nástroj alebo stroj. Prostredníctvom ruky možno charakterizovať človeka ako jediného tvora, ktorý dokáže niečo darovať a zároveň *nechať* súcno *byť*, *nechať* ho len tak. Okrem toho má človek samozrejme schopnosť ukazovať a uchopovať ľubovoľné súcno. Heidegger tvrdí, že poslednú z týchto schopností človek zdieľa so zvieratami, ktoré sú takisto schopné uchopovať. To, že ruka je schopná *nechať* súcno *byť* len tak, znamená, že ruka nielen odkrýva podstatu súcna, ale takisto to znamená, že ruka chápe,

¹⁶ Heidegger používa slovo „Handwerk“, ktoré českí prekladatelia prekladajú ako „dílo“, čím sa ale stráca pre nás dôležitý odkaz na ruku, a preto tu budeme používať slovné spojenie „ručná práca“, aj keď bežne sa toto slovo do slovenčiny prekladá aj ako „remeslo“.

že musí nechať jeho podstatu sčasti skrytú. Ruka človeka vie ako jediná pochopiť, že všetko vo veci neuchopí. Z toho vyplýva, že človek vie ako jediný pochopiť neuchopiteľné, nedotknuteľné. Človek teda „ukazuje prstom“ na podstatu veci, ktorá sa ukazuje ako fenomén, a zároveň vie pochopiť, že žiadna vec sa mu nikdy nevyjaví úplne. Podľa Heideggera je tak ruka schopná *darovať*, a zároveň *necháva byť* v tichosti a v najväčšej čistote vtedy, keď vytvára nejaké dielo, nejakú ručnú prácu. Ručná práca vedie človeka k autentickému vzťahu k podstate veci o sebe, pretože je schopný nechať túto vec vo svojej podstate napriek tomu, že túto podstatu veci tým istým pohybom ruky odkrýva a vykonáva pohyb pravdy. Autentický vzťah k veciam, ktorý poskytuje ručná práca – aj vo forme filozofie – nám podľa Heideggera umožňuje nadviazať autentický vzťah k formám, ktoré „spia“ v matérii. Neskorý Heidegger definuje myslenie ako *poiésis*, ktoré je takisto ručnou prácou. Vo svojej neskoršej tvorbe stotožňuje poéziu, myslenie (filozofiu) a ručnú prácu. Ručnou prácou človek podľa neho nadväzuje autentický vzťah medzi svojou vlastnou podstatou a podstatou veci. Bez tohto autentického vzťahu by sa práca stala prázdnu aktivitou, ktorá sa riadi iba ziskom a obchodom – toto prázdno Heidegger spája s masívnou, strojovou výrobou. Dnešná výroba by podľa Heideggera kontaminovala autentickosť vzťahu medzi týmito podstatami, a takisto by spochybňovala autentickosť ručnej práce. Heidegger by bol dnes zrejme veľkým zástancom tradičnej remeselnej výroby. Otázne však ostáva, či je jeho obhajoba ručnej výroby prijateľná, čomu sa budem venovať v závere textu. Východisko z tejto kritickkej situácie spočíva podľa Heideggera v uvedomení si súčasného stavu techniky. Toto uvedomenie spočíva v kladení si otázok o povahe umenia a techniky, teda o podstate *τεχνή* a o vzťahu človeka k tejto podstate. Otázky si podľa Heideggera treba klásť aj o bežnom význame „remesla na základe fundamentálnych vzťahov“¹⁷ s bytím. Heideggerova fóbia zo strojov pramení z toho, že je presvedčený, že práve ony sú zdrojom mutácie vzťahov medzi ľudskou podstatou a podstatou techniky. Stroje či strojovosť teda rozhodne nie sú podstatou techniky ako takej. Keď Heidegger opisuje autentický vzťah k bytiu, ktorý sa uskutočňuje prostredníctvom poézie, venuje sa výlučne nemeckej poézii. Ona je tým, čo by malo zachrániť tento zmutovaný vzťah človeka k podstate techniky. Ľudská ruka by teda mala byť záchranou bytia, pričom táto ruka je tichá, čistá, presná – zručná a nezištná.

¹⁷ M. Heidegger, *Qu'appelle-t-on penser?*, str. 102.

Skorší Heidegger venuje viac priestoru zmyslovej skúsenosti, pričom zmyslové by sme mohli nazvať aj každodenným – každodennosť napriek tomu ostáva pre Heideggera synonymom neautentickejšnosti, napriek tomu, že Heidegger často protirečivo zdôrazňuje, že v každodennosti nejde o nejakú podradnú existenciu. Neskorší Heidegger už ale podstate vecí¹⁸ venuje viac pozornosti, hoci ostáva pravdou, že každodenné, tj. automatizované a nevšimavé narábanie s vecami, ktoré je charakteristické pre každodennosť, sa pre neho vždy vyznačuje neautentickejšťou. Súvisí to s Heideggerovým presvedčením, že v automatickej skúsenosti nevytvárame umelecké diela a nekladíme si otázky o podstate bytia. Ručná práca má byť podľa Heideggera umením a spytovaním existencie a nie je automatizovanou činnosťou. Nie je však práve ručná práca synonymom opakovania? Je ručná práca naozaj vždy plne uvedomelou aktivitou, v ktorej sa človek vzťahuje k podstatám? Nie je ručná práca aj bezmyšlienkovitým opakovaním istých procesov, ktoré sú mechanické? Neumožňuje ručná práca akési vyprázdenie mysle, ktoré by mohlo byť opakom toho stavu mysle, v ktorom si kladieme otázky, a teda rozprávanie? Môžeme „nemyslieť“ pri vykonávaní ručnej práce?

Zdá sa, že Heidegger predpokladá viacero tvrdení, s ktorými možno nesúhlasiť. Ako už bolo naznačené v úvode, v prvom rade tu ide o privilegium ruky. Je však ruka naozaj jedinou časťou tela, ktorá sa dotýka súcna? Je dotyk naozaj základom akejkol'vek zmyslovej skúsenosti? Toto sú otázky, na ktoré možno len ťažko odpovedať. Možno sa však pýtať, či je pohyb ruky naozaj taký odlišný od strojového pohybu. Táto otázka sa týka vzťahu každodennosti a autentickejšnosti a ich vzťahu k opakovaniu. Napokon možno spochybňovať to, že by ruka bola schopná uchopiť podstatu veci. Neskorší Heidegger to čiastočne spochybňuje a naznačuje, že podstatu veci tvorí tajomstvo, ktoré by mohla ruka ako jediná uchopiť práve tým, že pochopí jeho neuchopiteľnosť. Čo ak by bola vec charakterizovaná iba ako neuchopiteľná? Vec by potom bola tým, čo nemožno uchopiť ani rukou, ani myslou; vec by bola to, čo nemožno nechať byť. Francúzsky filozof Gilbert Simondon v knihe *Du mode d'existence des objets techniques*¹⁹ tvrdí, že existujú dva typy techniky: remeselná a mechanická. Remeselná technika je spätá s iracionálnym bytím, ktoré žije v kontinuite s prírodou a neuvedomuje si svoje zručnosti – sú pre neho tajomstvom. Ide o povedomé vedenie, ktoré sa tiež dedí od predošlých generácií. Remeselník sa podľa neho necháva viesť svojim inštinktom.

¹⁸ Týž, *Věc*, in: týž, *Básnický bydlí člověk*, přel. I. Chvatík, Praha 2006.

¹⁹ G. Simondon, *Du mode d'existence des objets techniques*, Paris 2012.

Nejde teda o vedomú aktivitu *pobytu*, ako tvrdí Heidegger, a z remesla nepochádza žiadne autentické myslenie, ktoré by myslelo seba samé, a už vôbec nie podstaty vecí. Schopnosť vytvárať rukami veci pochádza z prináležitosti k prírode, ktorú myslenie nemôže pochopiť. Simondon túto prináležitosť pozitívne definuje ako zvieraciu prináležitosť, zatiaľ čo podľa Heideggera je práve remeslo tým, čo človeka od zvierat'a odlišuje. Podľa Simondona remeselník splyva s prírodou a spája sa s ňou.

Nejde o to, aby sa poprelo, že ruka je pri výrobe vecí naozaj dôležitá. Ruka je tou časťou tela, ktorou vieme naozaj dobre narábať s materiálom a istým spôsobom ho usmerňovať. Pravdou je aj to, že remeslo dnes už prakticky neexistuje. Remeselná výroba je skoro úplne nahradená strojmi, a tak sa ukazuje, že ruka je nahraditeľná strojom, ba stroj dokonca v istých oblastiach dosahuje vyššie kvalitatívne výsledky, nehovoriac o kvantitatívnych výsledkoch masovej výroby. Je jasné, že masová výroba prevláda a dnes môžeme s istotou sledovať negatívne dopady masovej výroby na životné prostredie, čo dokazuje, že pokusy o absolútne vlastníctvo hmoty prostredníctvom masovej výroby je problematické (problém s mikroplastmi, atď.). Ručná výroba je v niektorých európskych štátoch stále podporovaná štátnymi inštitúciami ako nejaký prežitok, no o niektorých remeslách platí, že ručná výroba je ich neodmysliteľnou súčasťou. Jedným z týchto remesiel je pekárstvo. Chlieb je symbolom, na ktorom možno ukázať niektoré fenomenologické názory, týkajúce sa vzťahu ruky a zmyslovej skúsenosti.

Pečivo vyrobené výlučne strojom chutí inak – podľa mňa nie je chutné. Ruka pri pečení chleba zohráva nezastupiteľnú úlohu, hoci je často nahradená varechou (nástrojom) alebo mixérom (strojom). Stále však platí, že pri miesení kysnutého cesta je lepšie pracovať s rukou, pretože ruka sa pri miesení zahrieva a poskytuje cestu teplo podporujúce proces kvasenia. Miesenie rukou je veľmi zložitý proces, ktorý si vyžaduje dlhoročnú prax a nedá sa naučiť za jeden večer. Opakovanie tu teda zohráva významnú rolu. Ručná práca tak nie je výkonom jedinečného splynutia pobytu s podstatou Bytia, ale obyčajným opakovaním. Pri miesení cesta však vykonávame gesto, ktoré je veľmi individuálne, každý pekár ho robí trochu inak, a zároveň je teoreticky takmer nevysvetliteľné – učí sa najmä pozorovaním. Miesenie cesta sa nedá vysvetliť, dá sa naučiť len pasívnym pozorovaním, skúšaním a napodobňovaním. Miesenie cesta je teda príkladom nevedomej aktivity, ktorá je založená na opakovaní mechanických pohybov. Nie je teda spytovaním bytia, ak teda platí, že kladenie si otázok o bytí vylučuje mechanickosť a strojovosť pohybov. Pri miesení cesta sa ruka odpája od zbytku tela – akoby pohyb vychádzal

z ruky samotnej a akoby nebol riadený mysl'ou. Ruka, ktorá miesi cesto, nemyslí. Ruka sa v tejto skúsenosti s hmotou stráca. Subjekt ako hýbateľ ruky je pri miesení cesta neprítomný, pretože v tom momente na ruku nemyslí – ruka len miesi. Vtedy sa ruka stáva nástrojom – bezmyšlienkovite opakuje mechanické pohyby. Ak teda začneme skutočne piecť chlieb a budeme ho piecť dennodenne (napríklad v domácnosti, pre deti) a nielen príležitostne, môžeme naozaj začať vnímať svoju vlastnú ruku ako akýsi nástroj. Žena s takouto skúsenosťou teda vníma svoje ruky inak, ako ju definujú fenomenologické analýzy v západnej tradícii filozofie.²⁰

Napríklad v prvej fáze miesenia chlebového cesta, vtedy keď sa ingrediencie len spájajú, sa ruka stáva akousi lopatou: prsty sa zahnú a vykonávajú veľmi pravidelný mechanický pohyb, ktorým vzniká cesto. Osoba, ktorá miesi cesto, sa vlastne iba pozerá na svoju ruku, ktorá vykonáva repetitívny a veľmi pravidelný pohyb, ktorý možno bez váhania nazvať mechanickým a automatickým. To isté sa dá povedať aj o štrikovaní, ktoré sa sice teoreticky lepšie vysvetľuje, ale keď už si túto techniku osvojíme, ruky vykonávajú dielo absolútne automaticky, dokonca bez toho, aby sme museli sledovať pohyb svojej vlastnej ruky – popri štrikovaní či háčkovaní sa možno venovať mnoho ďalším akti-

²⁰ Pozri analýzu vzťahu domáceho priestoru, vzťahov k domácej práci s filozofickou teoretickou reflexiou (napríklad Husserlovej) u Sary Ahmed, *Queer Phenomenology*, Durham-London 2006, str. 25–65. Ahmed nazýva Husserlovskú fenomenológiu bielu heteronormativitou, ktorá uzátvorkovaním z fenomenológie odstraňuje všetko, čo je queer. Ahmed chápe pojem queer ako veľmi všeobecný pojem a provizórne by sme ho mohli definovať ako všetko to, čo je mimo heteronormatívny postoj (ktorý je založený na falocentrizme). Fenomenológia bola v minulosti často falocentrická a to malo za následok, že sa z nej odstraňovalo všetko ženské, všetko *queer* a takisto aj rodinný život, rasa, a domáce práce, či dokonca aj domáci nábytok (Ahmed uvádza príklad stola), na ktorom filozof alebo filozofka píše svoje dielo. To znamená, že „heterosexualita ako povinná orientácia reprodukuje viac ako len ‚seba samú‘: je to mechanizmus reprodukcie kultúry, alebo dokonca aj ‚atribútov‘, ktoré berieme ako to, čo sa dedí v rodinnej línii, ako napríklad bielosť. Z toho dôvodu je *queer* ako sexuálna orientácia viac než len pohlavím...“ (str. 161). V tomto zmysle sú aj domáce práce queer a podľa Ahmed by tiež mali byť predmetom filozofickej analýzy, ako sa to snažím ukázať či vykonať v mojom texte. Filozof či filozofka nikdy totiž netvorí v neutrálnom postoji a v neutrálnom priestore. Ahmed tento „neutrálny postoj“ identifikuje ako späť so *straight* telom a „*straight* (heterosexuálne biele) telo jednoducho nemá ‚neutrálnu‘ pozíciu“ (str. 159). Filozof tvorí a píše doma a to aj vtedy, keď robí alebo nerobí domáce práce, je biely alebo nie, a týmto je definovaný. Podľa Ahmed si teda nemožno odmyslieť vonkajšie podmienky, v ktorých tvoríme (domov, rasa, spoločenský status), pretože to by znamenalo len predstierať objektivitu, ktorá ale v skutočnosti nie je neutrálna, ale je jednoducho definovaná v súlade s heteronormativitou.

vitám. Ručná práca je z veľkej časti vykonávaná bezmyšlienkovito, čo umožňuje väčšiu pravidelnosť pohybu ruky pri vykonávaní práce. Prílišne zameranie sa na jednotlivé pohyby ruky znižuje výkonnosť a efektivitu práce, a dokonca narušuje proces tvorby. Osoba, ktorá miesi, musí pri miesení cesta zabudnúť na svoju vlastnú subjektivitu, pretože by ju to vyrušovalo a tiež pretože väčšinou pečie chlieb pre druhých a nielen pre seba. Musí sa sústrediť na miesenie, ale nemôže sa sústrediť na jednotlivé časti pohybu svojej vlastnej ruky, lebo vtedy by „vypadla“ zo sústredenia a cesto by pretieklo (najmä ak sa miesi veľmi tekuté cesto), alebo by sa roztrhlo. Musí sa to jednoducho urobiť rýchlo a „bezmyšlienkovito“. Subjekt vstupuje do vzťahu s hmotou a splyva s ňou: ruka kmitavým pohybom pracuje s chlebom a externému pozorovateľovi sa zdá, že ruka s cestom splyva, v rýchlosti často ani nemožno rozlíšiť ruku od cesta. Namiesto toho, aby sme povedali, že ruka cesto ovláda, možno povedať, že ruka s cestom spolupracuje.

Pripomína to maliarsku techniku *dripping* Jacskona Pollocka alebo automatické písanie. Ženská ručná práca sa približuje k *drippingu*, nakoľko je automatická a zahŕňa použitie celého tela v zmätočnom kontexte domácnosti v plnom rozbehu počas prípravy nedeľného obeda. Heideggerova predstava o remese či umení, ktoré by malo byť nadviazaním autentického vzťahu medzi ľudskou podstatou a podstatou hmoty, sa ukazuje byť naivná, nerealistická a takisto falocentrická, pretože odkazuje predovšetkým na príklady mužskej ručnej práce,²¹ čo je jeden z dôvodov, pre ktoré nie je možné jeho definíciu akceptovať. Predpoklady Heideggerovej fenomenológie však možno nájsť aj v rozličných umelecko-filozofických textoch, napríklad v texte *Mysliaca ruka* od Juhani Pallasmaa, ktorý hádam takisto nespomína ani jednu umelkyňu. Architekt Pallasmaa tvrdí, že „řemeslník si potrebuje vytvoriť zväštní vzťah medzi myšlenkou a tvorbou, nápadem a provedením, činom a problémom, učením a výkonom, vlastní identitou a prací, hrdosťou a pokorou“.²²

Chlieb je úzko spätý s pôdou a s poľom, s istým charakteristickým podnebí a typom pôdy premietajúcim sa do vlastností múky, ktorá je

²¹ S výnimkou topánok, ktoré boli namaľované Van Goghom – Heidegger predpokladal, že sú ženské. Nancy Hollandová tvrdí, že Heidegger tieto topánky vníma ako fetiš a to spôsobuje, že je schopný nevidieť sexuálnu diferenciu. Podľa Hollandovej sú topánky scénou kastrácie. N. Holland, *Heidegger and Derrida Redux. A Close Reading*, in: H. J. Silverman – D. Ihde (vyd.), *Hermeneutics & Deconstruction*, Albany 1985, str. 219–226.

²² J. Pallasmaa, *Mysliční ruka. Existenciální a ztělesněná moudrost v architektuře*, Zlín 2012, str. 52.

pre každú krajinu špecifická. Múka je teda situovanou záležitosťou, ktorá je zároveň jedinečná. Chlieb je takisto rodinnou záležitosťou, kvas sa (na Slovensku) v minulosti odovzdával ako veno a niektoré rodinné kvasy tak boli staré niekoľko generácií, zachovávajúc ho tak z potomstva na potomstvo. V našej rodine sme ja a moja sestra pretvorili tento tradičný akt odovzdávania panny spolu s kvasom nejakému mužovi, prostredníctvom ktorého sa daná žena stáva vydatou. Ja som ako mladšia a „slobodná žena“ dala môj kvas svojej staršej sestre, ktorá už je vydatá. V našom performatívnom akte sa naštrbila tradícia predávania panny mužovi za veno pozostávajúce z kvasu. Nedá sa poprieť, že v našom geste niečo tradičné určite je, ale toto tradičné podľahlo akejsi mutácii, ku ktorej sa zároveň vedome hlásime. Nejde teda o predávanie ženského vena (kvasu) mužovi, ale o predávanie ženského ženskému (sestra dáva kvas sestre).

Heidegger tvrdí v texte *Otázka techniky*, že sa naopak treba vrátiť k autentickému spôsobu vykonávania remesla preto, aby sa τεχνή ochránilo pred mutáciou, ktorej príčinou sú moderné technológie. Tento návrat k remeslu sa spája so strachom z technológií, skresľuje problém a umelo ho presúva inde. Ukazuje sa totiž, že tento návrat je tak či onak ilúziou, a to nielen preto, lebo ruka sa v procese ručnej výroby v skutočnosti stáva nástrojom, ale jednoducho preto, lebo pohyb ruky nemožno oddeliť od modernej technológie. Na to, aby sme toto tvrdenie filozoficky podložili, pýtajme sa najprv, čím bola ruka charakterizovaná v dejinách filozofie. Uvedme provizórne tri tendencie, ktorými možno charakterizovať pohyb ruky: presnosť, očisťovanie a ovládanie.

1. Ruka je v dejinách západného myslenia prezentovaná ako stelesnenie presnosti. Je to najmä prst ruky, ktorý predstavuje akési synonymum presnosti. Index vie indikovať, alebo vymedziť niečo: množstvo niečoho, okraje niečoho, spracovať hmotu, dať jej formu. Ruka vie, kde hmota spočíva, kde začína a kde končí. Ukázať na niečo prstom znamená poskytnúť najpresnejšie vymedzenie nejakej veci, a to napríklad vtedy, keď slová už zlyhali. Presnosť prstov môžeme pozorovať pri štrikovaní alebo šití či vyšívaní, kde sa ešte viac ukazuje jej subtilnosť – ruka je schopná odmotáť a zamotať aj ten najmenší uzol. Často sa spolieham na cit ruky pre presnosť, keď napríklad potrebujem nejaké množstvo niečoho rozdeliť na polovice, poľahkám v ruke isté množstvo múky a častokrát sa trafím presne, takpovediac od ruky. Do cesta sa takisto d'obe prstom, aby sa zistilo, či je už dostatočné vykysnuté a pripravené na pečenie. Presnosť ruky skrátka spočíva v jej schopnosti určiť hmotu (konkrétne tu ide

o určenie jej polohy, stavu, okrajov, o dodanie formy hmote – napríklad formovanie bochníka).

2. Ruka je takisto tým, čo očisťuje: čistota je charakterizovaná schopnosťou oddeľovať niečo od niečoho iného, a to predpokladá presnosť. Predmety oddelenia musia byť teda najprv presne určené, aby mohli byť následne očistené. Pretože na to, aby sme oddelili niečo od niečoho iného, musíme vedieť, kde sa tie dve veci, čo majú byť oddelené, nachádzajú. Na oddelenie entít potrebujeme ruku, ktorá oddelí burinu od zrna, pričom ruka vie presne, čo je burina a čo je zrno, a takisto vie aj to, kde sa nachádzajú. Ruka vie, kde je rub a líc ručnej práce, ruka oddeľuje zlý kvas od dobrého, vyberá z múky to, čo do nej nepatrí. Ruka preosieva múku. Ruka krája chlieb na presné krajce, aby sa každému ušlo rovnako. Krája okrúhly koláč na rovnomerné osminy. V každodennom živí ruka až automaticky oddeľuje súcna, skoro každý jej dotyk je oddeľujúci. Pallasmaa spomína fínskeho dizajnéra Tapio Wirkakalu, ktorého „perfektní manuální zručnost byla vyjádřena tenkými řezy, ukrojenými krajíci finského žitného chleba nebo porcovanými filety, ale také řezbou části sochy nebo prototypem předmětu a obouručnou kresbou perfektního kruhu na tabuli“.²³ Čistota však nie je len záležitosťou oddeľovania, ktorá by sa spájala výlučne s diskontinuitou, ale čistota sa spája aj s istou obhajobou kontinuity alebo plynulosti. V histórii filozofie napríklad išlo v súvislosti s čistotou o isté spájanie podstát. Ako bolo uvedené vyššie, u Heideggera sa očisťovanie deje v mene kontinuity medzi podstatou ruky a podstatou veci. Ide o akési spojenie podstát prostredníctvom pochopenia týchto podstát, ktoré podľa Heideggera nemá byť kontaminované strojom, alebo automatizovaným pohybom. Spojenie podstát sa môže odohrávať len prostredníctvom čistého pohybu ruky. Kontinuita podstát ako isté spájanie podstát musí byť teda oddelená od diskontinuity podstát. Takisto aj jednotlivé pohyby ruky musia byť odlišené a očistené od strojových pohybov. Prakticky by sa dalo povedať, že z toho plynie, že chlieb nie je dobré miešať pomocou stroja, ale rukou, aby sa spojenie medzi rukou a cestom nepoškvrnilo mechanickým pohybom. Heidegger tvrdí, že mechanický pohyb stroja musí byť striktné odlišený od pohybu ruky, pretože ak tieto dva pohyby nie sú odlišené, tak prichádza k mutácii vzťahu medzi človekom a *τεχνή*. Nejde teda len o to, že ruka svojím pohybom sama očisťuje podstaty, ale pohyb ruky samotný musí byť očistený od iných typov pohybov (napríklad od mechanického pohybu), a to preto, aby bola zabezpečená kontinuita medzi podstatami. Strojové

²³ J. Pallasmaa, *Myslicí ruka*, str. 54.

narábanie teda musí byť odlišené od takého narábania, ktoré nadväzuje spojenie s podstatou.

3. Ruka ovláda: pohyb ruky si podrobuje hmotu, a podmienkou tohto podrobenia je presnosť a čistota. Na to, aby ruka mohla ovládnuť nejaký predmet, je najprv potrebné ho určiť. Takisto je dôležité, aby bolo možné presne oddeliť na jednej strane ruku a na druhej strane ovládaný predmet, aby bolo jasné, čo je ovládané a kto ovláda. Videli sme, že pre Heideggera je neprípustné, aby bola zamenená s predmetom, ktorý svojím pohybom ovláda (so strojom, s hmotou, pre Heideggera dokonca ani s telom v biologickom zmysle slova).²⁴ Ruka by sa mala očistiť od ovládanej hmoty, a teda heideggerovská fenomenologická analýza neopisuje splynutie ruky s hmotou, s ktorou spolupracuje, ako som na to poukázala vyššie. Podľa tejto fenomenologickej analýzy ruka takisto nemôže splynúť s nástrojom ani sa ním stať. Zároveň je to ruka, ktorá hmotu samotnú očisťuje od úpadku alebo zabráňuje istej mutácii jej podstaty. Vo všeobecnosti platí, že oddelenie, ktoré predpokladá mocenský vzťah, je iba jednostranným oddelením. Neoddeľujú sa dve rovnocenné entity, ale jedna entita sa vyčleňuje voči tej druhej, pretože je od nej nezávislá, a teda je schopná toto oddelenie iniciovať a aj vykonať. V *Bytí a čase* je takto súcno závislé od ľudskej ruky, pretože súcno v sebe obsahuje odkaz na ľudské telo a jeho podstata (tak, ako je súcno o sebe) je definovaná na základe tohto odkazu. Napríklad Baudrillard²⁵ tento fakt kritizuje aj v prípade industriálnej masovej výroby – podľa neho ide jednoznačne o ľudský narcizmus, ktorého cieľom je ovládať svet, ako o ňom hovorí Simondon.²⁶ V *Bytí a čase* je tak súcno nemožné ponímať inak ako cez prizmu uchopenia rukou, čo podľa Heideggera znamená, že súcno sa od ruky neoddeľuje, ale ruka sa oddeľuje od neho. Nezávislosť ruky od súcna sa ukazuje v schopnosti ruky hýbať so súcniami a uvádzať ich do pohybu a riadiť ich. To tiež vidíme dobre pri miesení cesta, ktoré je pohybom ovládajúcim hmotu a dodávajúcim jej želaný tvar.

Nie je skôr pravdou, že ruka a hmota splyvajú, tak ako to navrhuje Simondon tvrdiac, že v remesle prichádza k splynutiu s prírodnou hmotou bez toho, aby šlo o čisté splynutie dvoch oddelených podstát? V rýchlom mihotavom pohybe častokrát nevieme rozlíšiť jedno od druhého, akoby to rovnako bola ruka, ktorá sa podriaďuje hmote a prosí ju o vydanie potravy. V predchádzajúcej časti textu som sa snažila naznačiť, že po-

²⁴ J. Derrida, *La main de Heidegger*, str. 205–206.

²⁵ J. Baudrillard, *Le système des objets*, Paris 1968, str. 41 a 173.

²⁶ G. Simondon, *Du mode d'existence des objets techniques*, str. 17.

hyb ruky je mechanický v tom zmysle, že je často pravidelný, rytmický a bezmyšlienkovitý. Uvedomenie si tohto pohybu tým, kto vykonáva, znižuje efektivitu práce. Takisto sa často stáva, že hmota uniká kategórii presnosti. Ako som už povedala, múka je viazaná k pôde a odtiaľ pochádza jej jedinečná sila (jej zloženie a množstvo lepku). Múka je odkazom na neovládateľný prírodný element, ktorý sa často ani nedá odmerať či odvážiť (chlebové cesto sa vždy doladuje postupným prisýpaním a často neexistuje presný recept na pomer múky a vody v ceste). Nemerateľnosť múky je skôr odkazom na jedinečnosť biotopov, ktoré sú skôr dôkazom prítomnosti živlov a ich nevypočítateľnosti, ktorou príroda vzdoruje každému ľudskému receptu. Tri vyššie uvedené charakteristiky sú teda súčasťou privlastňujúceho pohybu ruky, ktorý však nie je nikdy ukončený, čo znamená, že nie je nikdy vykonaný dokonalo. Ruka má samozrejme tendenciu uchopovať, ale ako to čiastočne priznáva aj Heidegger v neskoršom období svojej tvorby, ruka vie rešpektovať aj isté tajomstvo hmoty, ktoré spočíva v jej nevypočítateľnosti a neovládateľnosti. Aj keď u neskorého Heideggera ide o schopnosť ruky nechať byť podstatu súcna len tak, toto ponechanie hmoty na pokoji zasa len odkazuje na nejakú výnimočnú schopnosť ruky rešpektovať tajomstvo hmoty, ktorá by konštituovala ľudskosť. Tajomstvo hmoty ale nezávisí od nijakých výnimočných schopností ruky (hoci by tu aj išlo o schopnosť nechať hmotu na pokoji). Tajomstvo hmoty spočíva v tom, že je neuchopiteľná, a na toto tajomstvo nemožno ukázať prstom. To, že hmotu nemožno uchopiť dokonalo, tvorí jej charakteristiku. Hmota či predmet transcendujú pohyb ruky ako nekonečno, ktoré sa v hmote skrýva.

Naším cieľom bolo ukázať, že pohyb ruky sa príliš nelíši od pohybu stroja, ktorý je len istým predĺžením vyššie spomenutých charakteristík ruky a toto predĺženie je zrejme výsledkom historického vývoja ruky, ktorá je postupne nahradzovaná strojmi. Princíp strojovosti v sebe samotná ruka obsahuje a tento princíp dokonca tvorí to, čo je pre ruku charakteristické. Týmito tromi črtami ruky som chcela poukázať na to, že pohyb ruky je vlastne mechanický. Strojovosť je totiž takisto charakterizovaná presnosťou, očisťovaním (oddeľovaním) a ovládaním hmoty. Avšak takisto ako ruka, ani stroj nikdy úplne neovláda hmotu či predmet. Ruka a stroj sa od seba teda príliš nelíšia, a nie je preto potrebné oprašovať nejakú národnú hrdosť v návrate k rodnému chlebu, ale skôr si treba uvedomiť, že každý pohyb ruky smeruje do nekonečna, pričom jeho nekonečnosť spočíva v tom, že daný pohyb ruky sa sám presahuje, transcenduje, a to práve vďaka tomu, že nie je dokonalým pohybom.

Pohyb ruky smeruje k uchopeniu hmoty, ktorú nemožno uchopiť, a práve tak je ruka transcendovaná hmotou. Pekárske remeslo ani nijaká iná ručná práca či myslenie teda nemusia zachraňovať podstatu techniky či umenia, pretože umenie a technika nikdy nepodľahli mutácii v heideggerovskom zmysle slova. Pekárstvo nám skôr umožňuje pochopiť pohyb ruky, jej vzťah k stroju a nástroju a tiež vzťah k miestu, z ktorého pochádza. Pečenie pečiva je cvičenie, ktoré vykonávam, aby som pochopila nedokonalosť pohybu ruky a to, do akej miery sa hmota môže vymykať uchopeniu. Pekárstvo je tak dennodenným spoločením sa s hmotou, ktoré nám umožňuje meditovať o tajomstve hmoty a nasýtiť ním iných, hoci by sme mali pochopiť, že hmotu si nikdy nepodrobíme, pretože pohyb ruky nie je dokonalý a sám seba presahuje. Ručná práca je teda najmä synonymom zabúdania na seba, a to hlavne drobná ručná práca, ktorá je vykonávaná najmä ženami a je neviditeľná a zo svojej podstaty altruistická. Altruizmus jej podstaty možno odvodiť aj z toho, že je to spolupráca s hmotou, ktorá je iná ako subjekt. Ručná práca sa z tohto uhla pohľadu stáva spolupracou s inakosťou hmoty, v rámci ktorej subjekt zabúda sám na seba. Je takisto synonymom každodennosti, ktorá je spätá s ručnou prácou, ktorej Heidegger nerozumie (to sa dá usúdiť z jeho protichodných tvrdení o každodennosti a príručnosti a o ich vzťahu k bytiu, na čo som poukázala vyššie v texte), zrejme preto, že nikdy nevykonával ručné práce.²⁷

Alžbeta Kuchtová

²⁷ Tento text vznikol na Filozofickom ústave v rámci projektu APVV-20-0137 a takisto v rámci umeleckého workshopu a v rámci prednášky *Domáce práce s Magdalénou a Alžbetou Kuchtovou* v Žilinskej synagóge. Text je výsledkom spoločného pečenia chleba a zdieľania skúseností medzi mnou a mojou sestrou Magdalénou.